

XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Egy 20. századi néptanító lokális mítosza

Témavezető: **Keszeg Vilmos**
Babes-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészkar,
Magyar Néprajz és Antropológia
Tanszék,
egyetemi tanár

Szerző: **Szilágyi Brigitta**
Babes-Bolyai Tudományegyetem,
Bölcsészkar,
néprajz-magyar, II. év

Kolozsvár
2008. május 23-24

A dolgozattéma ismertetése, kérdésfelvetés

Dolgozatom a két világháború között Szilágysámsonban tevékenykedő néptanító emlékének (kultuszának) vizsgálatára vállalkozik.

A kommunikatív és a kulturális emlékezet megnyilvánulásait szem előtt tartva arra keresem a választ, hogy melyek azok az epizódok és tevékenységek az életpályából, amik kiemelkednek az emlékekben, és általuk a tanító a közösség hőségé válik. A kiemelt események, tevékenységek milyen jelzőkben, metaforákban fogalmazódnak meg? Melyek azok a fogalmak, metaforák, amit a faluközösség az általa nagyra becsült tanítóról hordoz? Melyik korosztály számára milyen jelentést, milyen értékminőséget hordoz a tanító emléke? Az adott közösségben megformált tanítókép mennyire és milyen formában illeszkedik bele a XX. században forgalmazott „nemzet napszámosa” metaforába? A múltat és a jelenet hogyan kapcsolják össze emléke által? Milyen funkciót tölt be a jelenlegi közösségben a róla forgalmazott kép, a kultivált emlék, és mi teszi szükségessé az emlék továbbéltetését, generációknak való átadását? Melyik mikroközösség milyen módon forgalmazza ezt az emléket, és milyen céllal? A kultivált emlék hogyan válik mítosszá, miért beszélhetünk mítoszról?

A kérdések megválaszolásában helyi lakos mivoltomból adódóan saját tapasztalataim, megfigyeléseim és élményeim segítségemre szolgáltak. Mind e mellett a tanító diákjaival és a helyi magyartanárnővel való beszélgetésem (a függelékben lejegyzett formában) képezték a kutatás alapját. Hogy a közösség egészét lefedjem, és hiteles képet alkothassak, a jelenlegi tizen-, huszan- és harmincévesek korosztályát is megkérdeztem, mit tudnak az egykori tanítóról, és milyen kép él bennük róla.

Az 1988-ban először megszervezett emlékünnepevényen részvevő és kiemelt szerepet betöltő intézmények, személyek, valamint az elhangzó szövegek figyelembe vétele és vizsgálata bővítette a szempontok és következtetések sorát.

Megfigyelésem része az a magatartás, hozzáállás is, ami övezi a tanító egykori tulajdonát, valamint az általa képviselt kor emlékének tárgyait.

A tanító életpályája

Éltető János néptanító életpályájáról való ismeretünk hiányos. Életének csak a Sámsonban töltött szakaszát ismerjük, és ismeri a falu.

Éltető Jánost és feleségét Lengyel Irént 1924-ben helyezik ki a sámsoni állami iskolába. É.J. igazgatói és kántori állást tölt be, míg felesége az I. és II. osztály

tanítója a nyugdíj kor eléréséig.

Rákérdezve arra, hogy honnan származik a nagyra becsült tanító, senki sem tudott pontos választ adni. De a kérdés mégsem maradt megválaszolatlan. Az ismerethiányt mindenki saját elképzelésére és a világról való tudására alapozva egészíti ki, így formálva az életút történetét. Az egyik tanítvány érdekes módon olvasmányélményében véli feltalálni tanítója származását. Rokonsági kapcsolatot feltételez tanítója és a regényhős között, ezzel fokozva a tanítóról forgalmazott idillikus képet.

Honnan származott Éltető János?

A Funtinelli Boszorkányban (regényben) említenek egy Éltető földesurat, aki kijárt a szépleányhoz a havasba.¹ Olyasmit is ír Wass Albert, hogy talán gyermek is született. Én nemrégem találkoztam egy disznajói tanárnővel, ...mondja, hogy disznajói. Azonnal rácsaptam. Akkor mondom: Hát van Disznajón Éltető család? - Igen most igényelték vissza a kúriát és van, létezik.

Nekem Éltető János igazgatóm annak idején ...azt mondta, hogy a Görgény völgyéből való. Osztán nem kérdeztem, milyen falu, de ki van zárva, hogy más lenne, mert Éltető család nagyon ritka a román nevek közt.²

Hankiss Elemér azon állítását igazolja ez a példa, mi szerint az ismerethiány nem elegendő a mítosz és a hiedelem létrejöttéhez, de fontos tényezője.³ A származás, az előélet ismeretének hiánya nem ejti kétségbe a közösséget. Ismeretei alapján kiegészíti az életpályát számára relevánsnak tűnő ténnyel, így formálva, gyúrva egésszé a „hős-képet” a számára legmegfelelőbb módon.

É.J. feleségével együtt aktív népnevelői munkát végzett Sámsonban. Tanították és nevelték a felnövekvő nemzedéket, valamint a felnőtt társadalom életét is jelentősen meghatározták. Hatásköre és tevékenysége nem szűkölt le a tanítói és kántori hivatásra. Erkölcsös életre nevelt a gazdasági és kulturális reformok megszervezése és kivitelezése mellett. Dalárdát szervez a falu férfi lakosaiból, kik a megyei versenyeken jelentős sikert érnek el. A dalárda gazdasági szervezetté is válik a *borbank*⁴ megszervezésével, amelynek jövedelméből a kultúrotthon felépítését finanszírozzák.

¹ Wass Albert: A funtineli boszorkány

² Szilágyi Ferenc 1925.

³ Hankiss Elemér 1980. 131.

⁴ A borban a tanító által kidolgozott gazdasági szervezet. A dalárdatagok bort töltöttek össze, s ebből adtak kölcsönt valamennyivel több liter must fejében. Így a közös bormennyiség annyira megnövekedett, hogy eladásakor alaptőkét biztosított a kultúrotthon felépítéséhez.

Kulturális életet működtetett. Előadásokat, kultúrprogramokat szervez, és színdarabokat tanít be. A gazdálkodás különböző technikáira tanította a lakosokat (szőlő- és gyümölcsfaoltás stb.). Otthon műhelymunkát is végez (barkácsol), valamint írói és zeneszerzői tevékenységet folytat. Gazdag partitúra gyűjtemény maradt meg munkájából, amiket főképp a négyhangú férfidalárda számára szerzett.

Két fia született a tanító házaspárnak, Ernő és Jenő. A kisebbik fiú 1932-ben tragikus módon meghalt. Elmondások alapján a megszigorított érettségi kudarcától félve apja pisztolyával vetett véget életének. A tragikus esemény megrázta a családot, de a tanító lelkesedése nem lankadt.

A kántori állásról 1950-ben mondott le, mikor a hivatalos szervek a tanítói és a kántori állás közötti választásra szólították fel. A kántori állás betöltését oly módon biztosította, hogy egyik jó hangú diákját készítette fel, és tanította meg a kántorizálásra.

É J 1956-ban halt meg, majd felesége 1963-ban. Sírjuk a sámsoni temetőben található. Haláluk után fiuk eladta a családi házat minden családi tulajdonnal együtt, és elhagyta végleg a falut.

Éltető Jánosról alkotott imázs felfedezése a 20. század termelte tanítóképben

A címben nem véletlen jelenik meg a tanító tevékenységének ideje, a 20. század. Háborúk dúlnak világszerte és Magyarországot végleg szétszabdadják a nagyhatalmak. A magyar nép egy része kisebbségben él. Az első világháború után a trianoni döntés által területileg és etnikailag újraszervezett országok államszerkezetük megalkotásán és stabilizálásán dolgoztak. A kulturális és társadalmi fejlődés egyik lehetőségét az állam (Magyarország és Románia is) a felnőttoktatásban látja. Nagy méretű az analfabetizmus, a kulturális elmaradottság. Ezek megszüntetésére és a nép ilyen módon való felkarolására a tanítót bízta meg. E „szent” cél elérése érdekében rendkívül szerteágazó feladat hárul a tanítóra.

Kötelezővé válik az oktatás, rendeletek és határozatok születnek az oktatás területére vonatkozóan.

Ebben a társadalmi és politikai viszonyban emelkedik ki a tanító alakja. Így születik meg egy tipikus 20. századi tanítókép, mely idővel mitizálódik, s egy új kor példájává válik.

T. Kiss Tamás tanulmányában⁵ átfogó képet kapunk arról, hogy e században ki, milyen cél érdekében milyen szerepet szán, milyen feladattal látja el a társadalom ezen csoportját, kiket a *néptanító* gyűjtőfogalommal neveznek meg. Eötvös József Közoktatásügyi Miniszter 1867-ben megfogalmazott népoktatási törvényben a néptanítóknak kiemelkedő szerepet szán, bennük látva a társadalom gazdasági és kulturális fejlődésének lehetőségét.

A néptanítók hatásköre és feladata Eötvös elgondolása szerint kiterjed mind az iskolai, mind az iskolán kívüli oktatásra és nevelésre. „...munkavégzését gyakorlatilag továbbra is (a trianoni békediktátumot követő időszakban is – Sz. B.) három alapvető funkció jellemezte: a felnövekvő nemzedék tanítása-nevelése, a felnőttoktatásban való aktív részvétel és az a népművelői tevékenység, amely különféle közösségek és rendezvények megszervezését jelentette.”⁶

Kisebbségi sorsban a tanítók szerepe még sajtószerűsőbb. „Az oktatás állapotának, a pedagógusok esélyeinek számbavétele a trianoni döntést követő kisebbségi sorsban, annak kontextusában kerül sor. Ilyen körülmények között az oktatás, az iskola a kisebbségi identitás fokozottan megalapozó kulturális, s áttételesen politikai intézmény.”⁷ Erdélyben tehát a tanítói szerepkör azzal bővül és lesz sajtószerűs, hogy a kisebbségben élő népet kell az állam ideológiája szerint vagy ellen művelje, nevelje, tanítsa.

Ezen szerepek betöltésével óhatatlanul a falu központi személyeivé váltak, nagyban hozzájárultak, sok esetben maguk alakították a közösség fejlődését, tevékenységét.

Ha az itt felvázolt tanítói feladatot összevetjük É.J. életpályájával mindegyik feladatkört le tudnánk fedni. A gyerekek neveléséről diákjai vallanak: *Vasárnap délelőtt első, másodosztály egészen hét osztályig, me' később hét osztály vót, mindenkinek kellett menni a templomba.*⁸

*...sokkmindegre megtanított.: ezt így kell fiaim ezt úgy, ezt így kell használni, s akárhova mentek nem maradtok szégyenbe. Műveltek voltak. Nem volt az, hogy durva legyen. Megmagyarázta szépen, azt le hetett érteni, ha akartad, aki nem az nem értett semmiből.*⁹

⁵ T. Kiss Tamás 2000

⁶ Uo. 23.

⁷ Keszeg Vilmos (kiadás előtt)

⁸ Kiss F. Ernő 1935.

⁹ U ő.

Minden utcán volt felvigyázó, és másik nap az ha azt mondta, hogy Kis Ferenc Ernő haigálózott, ako' má' tudta hogy ezé járt két terenyes. Kicsit fájt, csípődött, de tudta, hogy ez azé van. Nem mondtam meg édesanyámnak, hogy kaptam, me' még otthon is kaptam vóna.¹⁰

Nagyon jó, komisz tanító volt. Az tudott tanítani.¹¹

É.J. felnőttoktatási tevékenységéről is beszélnek a helyiek. Ezen a téren nem arról ismert, hogy a felnőttek körében az analfabetizmus megszüntetésén dolgozna (mint a kor tanítóideálja), hanem a zenetanítás és a gazdálkodási technikák átadására fekteti a hangsúlyt. *Én is énekeltem a dalárdába. Az iskolába jártunk próbára. De ott is, aki hiányzott, fizetni kellett. A második hiányzásé fizetni kellett 5 lejt. Így lehet fenntartani a rendet. Becsületre tanított.¹²*

Nem csak írni, olvasni tanította őket. Gazdálkodásra tanította a falubelieket.¹³ Az elmondottak alapján az derül ki, hogy a tanító az erkölcsös, becsületes, tisztességes életre, viselkedésre nevelte a felnőtteket is. Több alkalommal is hallani, hogy becsületre, a komolyságra nevelt.

Életpályájában legkiemelkedőbb szerepet mégis népművelői, közművelődési, faluszervezői tevékenysége kap. Dalárdába szervezi a falu férfi lakosságát, kik a közösség magját képezik. Kulturális és gazdasági közösségként is működik a dalárda. Jövedelméből megépítik a kultúrotthont a kulturális rendezvényeknek teremtve alkalmas helyet. *Tény, hogy figyelt nagyon a falura, megmozgatta a falut. Összefogásra szoktatta a lakosokat.¹⁴ A kulturházat is ő építette, ott rendbe ment minden. A községért dolgozott. Nagyon népszerű volt.¹⁵ Csak most aztán, hogy megváltozott a rendszer eszünkbe jutott, hogy igen, vót egy Éltető János, aki nagyon sokat csinált. Csinálta a kultúrházat, az iskolához tódtak, rengeteget tevékenykedett. Erős építkezés vót.¹⁶*

A 20. századi szépirodalomnak nem véletlenül gyakori hőse a tanító. Elég színes e kor tanítóalakja a szépirodalom megvilágításában. Erről ad átfogó képet Pethő László kiemelve irodalmi művekből a megjelenített tanító alakját.¹⁷ Áttekintése a következő tanítómintákat emeli ki: az analfabetizmusból alig kiemelkedő tanító, a „messianisztikus tanító, aki majd zárka-nyitogatóként a változások élére áll”, „egyfajta mezei ügyvéd”, aki a parasztok leveleit felolvassa, és intézi ügyes-bajos dolgaikat, az úri középosztály legalsó szintjén meghúzódó, általuk lenézett személy,

¹⁰ U ő.

¹¹ Bálint János 1924.

¹² U ő.

¹³ Korsós Mária 1953.

¹⁴ U ő.

¹⁵ Szilágyi Zsuzsánna 1923.

¹⁶ Kiss F. Ernő 1935.

¹⁷ Pethő László. 1992. 215-225.

az apostoli hivatás vállalói, „hova csak ép ember alkalmas”, kultúrateremtők, iskolaalapítók.¹⁸ A megragadt irodalmi művek mindegyikében szerény körülmények közt élő, sokszor tengődő tanító jelenik meg. A szépirodalomban megjelenő tanítók közötti különbség csupán az, hogy közülük némelyikek lelkiismerettel, feladatvállalással végzik a rájuk ruházott munkát hivatásként megélve. Mások viszont belefáradva az áldozatos munkába belesüllyednek a tehetetlenségbe. Így a közösség száználmas személyeivé válnak.

Ez a kettősség nem is csoda. Az állam rengeteg feladattal bízta meg őket (inkább kötelessé teszi), s mégis ellehetetleníti megélhetésüket. Rengeteg dilemma, ellentét koncentrálódik feladataikban és támogatottságukban, a követelményekben és azok megvalósításának biztosításában. Keszeg Vilmos a két világháború közötti magyar értelmiségiek (tanítók, papok) vallomásait, munkáit elemezve az alábbi következtetésre jut. „Miközben a román intézményrendszer alkalmazottja és fizetettje, a magyar kisebbséget kell szolgálnia. Miközben a nemzeti munkaerőpiacon alulfizetett kategória, erején felül kell teljesítenie. Ezekből a tartalmi elemekből szerveződik a mítosz....A mítosz központi metaforája a nemzet napszámosa.”¹⁹

Ezt az ellehetetlenedést igazolja Kovács Mihály máréfalvai igazgató élettörténete is.²⁰ Szinte lehetetlen volt eleget tenni minden elvárásnak: szolgálni a népet és a hatalmat is. Biztosítani családjáé biztonságát, lelkiismeretesen végezni munkáját, és a hatalommal sem kirívóan ellenszegülni. Erre a lehetetlenségre, és a lehetetlent is megpróbáló és keresztülvivő személyekre figyel fel az irodalom. Ugyancsak ezekre a személyekre figyel fel az a közösség is, akit vezet, tanít, nevel, „megmozgat” és ezért lesz a nemzet és a mikroközösség hőse.

Az ellehetetlenedés motívuma É.J. tanítói pályájában is jelen van. A politikai kitételek és a nép (esetében kisebbség) körében folytatott tevékenysége, szolgálata ellentmondásos. *Sokat szenvedett a' miatt, hogy a román időbe nem szabad vót, még az udvaron se magyarul beszélni. De ő nem tiltotta meg, hogy magyarul beszéljünk. Miko' regge bejött az igazgató, az összes gyermek felállt, és imádkoztunk.*²¹ Ez a kettősség jelenik meg foglalkozásában is. Tanító és kántor. Az állam és az egyház munkása. A korszak terhes ideológiája mégsem hagy erős nyomot tevékenységén. A politikai ideológiának ellentmondó munkahelyi egyeztetést kamatoztatta. Tanítóként tudta megérinteni a gyerekeket,

¹⁸ Uo.

¹⁹ Keszeg Vilmos (kiadás előtt)

²⁰ Ozsváth Imola (kiadás előtt)

²¹ Szilágyi Zsuzsánna 1923.

fiatalokat, kántorként a dalárdát vezetve pedig a falu vállalkozó, jó eszű, tetterre kész embereit. *Éltető elég rugalmas politikát folytatott, annak ellenére, hogy román iskola volt a régi állami iskola.*²² Annak ellenére, hogy állami iskolában folyik a tanítás, a kor szellemisége nyomonkövethető – „a templom és iskola jelentéstapadása”.²³

A tanító azért kapja a megváltó, a messianisztikus jelzót, mert kiemelte a falu társadalmát a gazdasági és társadalmi, erkölcsi és kulturális mélységből. A papnál is nagyobb tisztelet és tekintély övezte. Erkölcsi példa is a nép szemében. Ozsváth Imola párhuzamával élve valóban Mózesként vezették a népet ezek a tanítók egy olyan korszakban, mikor minden oldalról veszély fenyegette a kisebbséget, a magyar kultúrát Erdélyben.²⁴ Ezért domináns a messianisztikus metafora e kor formálta tanítóképben. A krisztusi, messianisztikus kép jelenik meg É J egyik tanítványának szavaiban is. *Sokszor versenyeken vettek részt. Egyszer nagyon elbizakodtak. Azt mondták, hogy úgy is elfűjék az éneket, hogy az igazgató úr nem adja meg a hangot. De biza nem sikerült. Akkor leállt a hang, és az igazgató úr, vagyis Éltető megadta a hangot. Nagyon, nagyon jól sikerült az ének, de nem adták meg az I. díjat. Második díjat kaptak, és aki adta át azt mondta, hogy ezt úgy adom, mint ha töviskoszorút tennék a fejekre. Szóval, mint az Úr Jézus fejére.*²⁵ Ez a hasonlat szavakba is foglalja azt az álláspontot, amiben a tanító, mint krisztusi vezető, és a dalárda, mint tevelgyő meg-megbotló bűnös jelenik meg.

E korban forgalmazott tanítókép a párhuzam alapján jól láthatóan megegyezik É.J. Sámsonban megformált tanítóképével. Ezt bizonyítja az is, hogy az áldozatkész munkát nem az állam jutalmazta, jutalmazza kitüntetéssel, nagy fizetéssel, hanem a közösség, a nép. Jutalmazzák tiszteletükkel, megbecsülésükkel, támogatásukkal, és nem utolsósorban emléke őrzésével. *Amikor a házat építette akkor is a dalárdisták, nagyon segítették, mert látták, hogy a falu embere*²⁶. Ezt villantja fel vigaszul a mérhetetlen áldozatos munkáért Kiss József, a jászberényi tanítóképző intézet tanára. „És mégis azt mondom, hogy vállalja bármilyen tehernek is látszik, mert ennél hálásabb munkát alig végezhet. Nem baj, hogy nem fizetik meg kellőképpen, közvetve megkapja jutalmát, ha alig észrevehetően és lassan is. A helység lakossága, a nép meglátja, megérzi, hogy ki dolgozik érte önzetlenül, érdek nélkül. Ezért megbecsüli, megszereti, ragaszkodik hozzá... emellett olyan társadalmi

²² Szilágyi Ferenc 1925

²³ Keszeg Vilmos (kiadás előtt)

²⁴ Ozsvát Imola (kiadás előtt)

²⁵ Varró Piroska 1929.

²⁶ Szilágyi Zsuzsánna 1923

megbecsülésre tesz szert, hogy a szavának súlya lesz, irányító szerephez jut, amit akaratlanul is észrevesznek.”²⁷

Ki milyen eseményt ragad meg a tanító életéből, milyen funkcióval?

„A hős identitása nem azonos az alapját képező személyiség identitásával”²⁸
É.J. tanító életéből és tevékenységéből csak bizonyos eseményt és tevékenységet ragad meg a közösség. Ezekkel hitelesíti és bizonyítja az általa forgalmazott képet tanítójáról, valamint biztosítja a tanítókép által képviselt eszme érvényre jutását.

Különböző korosztályok számára más és más eszmét hordoz a tanító emléke, a róla való tudás, ezért más-más vonását, tevékenységét domborítják ki erőteljesebben. Mást jelent azoknak az embereknek, kik személyesen ismerték, kiket tanított, kik dalárdatagok voltak, valamint azoknak, akik csak a példálózásokból, figyelmeztetésekből, nosztalgikus elszólásokból és az emlékünnepeken hallottakból ismerik.

Tanítványai számára a nagyon szigorú de rendkívül jó tanító és nevelő képe fogalmazódik meg. *Rendet tartottak, és jó' tették, mer' embert neveltek az akkori korosztályból. Műveltségre tanították a falut.*²⁹ *Szerepeket tanítottak. Műveltebbek voltak akko' a fiatalok, mint most.*³⁰ Ezzel bizonyítják, hogy ők a mai fiatalsággal szemben mennyivel jól neveltebbek, mennyivel műveltebbek voltak. Legtöbbször azonban a tanító által képviselt kort állítják ellentétbe a mai állapottal. Ezzel mindegy figyelmeztetve, hogy a világ, a falu rossz fele halad. Az átalakuló világot demoralizálásként, minden téren hanyatlásként élik meg.

*Akkor emlegetjük, mikor látjuk, hogy a templomba alig jönnek a gyermekik. Annak idején, mikor Éltető volt az igazgató, az iskolába gyűltünk össze, és onnan mentünk a templomba.*³¹ Ezekben a szavakban sokszor a fájdalom, a nosztalgia kap átütő erőt. Ha valaki kérdezi, de főleg miko' elmondjuk, hogy mi volt akkor az iskolába, de csak kikacagnak, hogy nem volt nekünk eszünk.³² Úgy érzik az értékek (templomba járás, erkölcsös élet, idősek tisztelete helyi kulturális foglalkozások) megszűnőben vannak, ezért tartják szükségességét a tanítói elveinek hangsúlyozását, és ezzel mitizálását.

²⁷ T. Kiss Tamás 2000. 28.

²⁸ Keszeg Vilmos 1991. 39.

²⁹ Szilágyi Ferenc 1925.

³⁰ Kiss F. Ernő 1935.

³¹ Szilágyi Zsuzsanna 1923.

³² Kiss F. Ernő 1935.

Ugyancsak e korosztály számára az ideális vezető, képét testesíti meg. A vezető szerep a következő fogalmakban ragadható meg a beszélgetések alapján: erkölcsileg fedhetetlen, nagy tudású, lelkiismeretes, tekintélyes, népszerű, jó szervező, magát folyamatosan fejlesztő. Ezek a fogalmak narratív formái szintén a jelenlegi állapot ellentétéként hangzanak el. *Miko' valami kulturális ünnepség van akko' szoktuk mondani, hogy bizony ezt Éltető nem így csinálta volna, ezt bizony Éltető másképp csinálta volna.*³³

Az értelmiségi, a tudós alakját fedezik fel alakjában. Műveli magát, kultúrát teremt a faluban, verset ír, ismeri a kottát, zenét szerez, rádiója és fényképezője van, ismeri ezek használatát, kísérletezik. Mindez méginkább növeli a tanító iránti tiszteletet. Ezek a jellemek már valamiképpen szakralizálják a tanító alakját. Nem találunk negatív jellemet.

Van azonban egy esemény, ami emberivé teszi a tanító alakját: fia öngyilkos lesz. Ez a tragikum talán nem talál az idillikusan megformált hős-képbe. De a közösség úgy fordítja ezt a tragikumot a hős javára, hogy a tanítót és az öngyilkos fiút a rendszer és a rossz nyelvek áldozataként értelmezi. *1932-be olyan szigorú vizsgatételeket adtak ki a magyar gyermekiknek, és nagyon félt tőle. Zoltánnak hívták ezt a nagyobbik fiút, és azt mondták, hogy szeptember 10-e utáni napokban a hóna alá vette a könyveit, az apjának vót valami kis puskája, azt mondta, hogy megy ki a szabadba tanulni. Osztán egy nap, két nap. Nem kapták, osztán így a fiatal emberek elindultak kutyákkal erre-arra... Amikor bément 3, 4 fiú kutyával, s akko' a kutya kezdett ugatni, s ott vót a somfabokornál, könyvei letéve, szájába belőtt.*³⁴

*A nagyobbik fiújuk Jenő egy idős vót az öreg Szabó Miklóssal az öreg titkárra'. Együtt jártak iskolába, a Wesselényibe. Osztán ennek a Szabó jegyzőnek jobban fogott a feje, mint Jenőnek. Mindig pirongatták, há' hogy lehet ez, az apja igazgató, az anyja is tanító hogy lehet az, hogy megelőzi egy kőművesnek a fia. Addig, addig maszérozták a fiút, - az apja katonatiszt vót,... meg vót neki pisztolya is, saját fegyvere vót - csak úgy hogy a fiú zsebre tette a pisztolyt, és elment a Hegyesre.*³⁵

Ezen emberek tudatában megfogalmazott és forgalmazott tanítóképből nyilvánvalóvá válik, hogy „normatív szerepet tölt be a csoportban (ez esetben a faluban – Sz. B.), integrál és diszkretizál. Motiválja, szabályozza és minősíti a cselekvéseket”³⁶ A hős-képhez hozzáíródnak és belefogalmazódnak a jelenlegi események, személyek, legtöbbször ellenpéldaként.

Ez az az emlékezetközösség, mely leghűségesebb a tanító emlékéhez. Az idős nemzedék, a volt diákok a legstabilabb birtokosai a felidézett kor és életpálya

³³ Szilágyi Ferenc 1925

³⁴ U ő.

³⁵ Kiss F. Ernő 1935.

³⁶ Keszeg Vilmos 1991. 39.

emlékének. Körükben szinte mindennapi ezen emlékek felidézése. Minden élethelyzetre tartalmaz alkalmas választ és magyarázatot. Ahogy az előbbi példából kiderült sokszor nosztalgikus hangnemben, de mindig tanító jelleggel, a példát felmutatva

A fiatalokat kérdezve a tanítóról, volt aki nem igen tudott róla semmit, vagy csak nagyon keveset. Bizonyára ez az oka, hogy a jelenlegi huszon- és harmincévesek nem az ideológiát megszemélyesítő „apostolt”, vezetőt, mintaképet látják meg benne, hanem sokkal inkább a *story*, a történet központi szereplőjét. „A mindennapi gondolkodás repetitív gyakorlatát nagymértékben jellemzi a valószínűségi döntés, ami többnyire elégségesen megalapozottnak bizonyul, a mindennapi lét számos analogikus mozzanata következtében.”³⁷ Ebből adódóan (a hiányos tudásból és az analogikus gondolkodásból) legtöbbször egy elavult tanítómodellt lát személyében, és egy negatív apaképet fia öngyilkossága miatt. Azt, hogy milyen erős népnevelői és kultúrmunkát végzett a faluban, kevesen tudják.

Van azonban egy ifjú generáció, akik iskolásként részt vettek, és részt vesznek a megemlékező ünnepélyen. Ebben a korosztályban pedig főképp az ideológia megvilágításában rajzolódik ki a tanító alakja. Hogy milyen ideológiát forgalmaznak ezen ünnepélyek, az értelmiségi réteg s főképp a tanítók, tanárok szempontját tükrözik.

Hogy ez a kérdés átláthatóbb legyen először az emlékűnnepély repertoárját és megszervezésének módját ismertetném. E kapcsán rajzolódik ki a mítosz kulturális emlékezetként való megélésének szükségessége és funkciója.

A helyi magyartanárnő így beszéli el az emlékűnnepély szervezésének alapgondolatát. *Mikor ide kerültem, az itteni tanítók, tanárok sokat emlegették... Mintapedagógusként tartották számon. A rendszerváltozás után minden évben tanítók napján kimentünk a sírhoz virágokkal, s megtisztítottuk a sírt. Aztán 1998-ban az egyházi vezetőség kezdeményezésében szerveztük meg a megemlékezést.*³⁸

Tehát az egyház szervezésében és az iskola támogatásával került sor az ünnepélyre. Vagyis ez azt jelenti, hogy É.J. ideológiáját, tevékenységét az a két intézmény élteti tovább, melyben ő maga hivatalos szerepet töltött be (a református egyház, és az iskola). A megemlékezésen három közeg szólal meg: az egyház képviselői (lelkész, kórus), az iskola képviselői (dákók és tanárok), valamint a É.J. diákjai. Az egyház részéről prédikáció és kóruszámok hangzanak el. A kóruszámokban helyet kapnak a

³⁷ Jakab Zoltán 1980. 219

³⁸ Korsós Mária 1953.

kántor-tanító szerzeményei is. Az iskola kóruszámokkal és versekkel fejezte ki tiszteletét a „mintatanító” emléke előtt. A versek a tanító gyermekek iránti áldozatkész szeretetét ragadták meg (Szabó Lőrinc: Ima a gyermekekért). Ugyancsak az iskola részéről egy fiatal tanítónő emlékezett meg a tiszteletreméltó kántor-tanítóról, ismertetve életútját, s az egész falu nevében mondott köszönetet hamvai felett (az emlékszöveg a függelékben olvasható). Ezt a szöveget több tekintetben is érdekesnek találom. Fogalmazása tipikusan hiperbolikus, mitikus. A minőségjelzők halmozása még inkább felerősíti az áhítatot, a csodálatot és a fennköltséget. Ez a szöveg egyértelműen a szakrális közegbe helyezi a tanító alakját. Megjelenik az eddig kiemelt tevékenységek mindegyike és azon fogalmak, jellemábrázolások, amik tanítványai elbeszélésében is megjelentek, de mindez egy nép – nemzet – Isten szakralitást implikáló fogalomkörbe. A tanítónő megemlékező beszéde fordulópontot jelent a kultuszában. Ez az a pont, mikor a kántor-tanító mítosza már nem csak alulról építkezik. A XX. századi irodalom által kidolgozott „*tanítómítoszból*” merít, és építi be a már jól megfogalmazott szerepkört, metaforákat, jelzőket É.J. helyi emlékébe. Így zárja a tanítónő a falut gazdagító tevékenységek sorát: „*Hogy mi adhatott mindehhez neki erőt a két világháború között? Életművéből kiderül. Isten, ember és hazaszeretete. Neki sikerült az, ami Makkai Sándor szerint minden tanító feladata.* »*A népet tanítani, magyarnak megőrizni, s a hittel vigasztalni ez a szent munka, amelyik a jövőt építi.*»³⁹ E párhuzam mellett még két irodalmi idézetet találunk a szövegben, ami által még inkább mitizálódik a tanító személye, és a közösség hozzá való viszonya.

Ezek a szövegek adnak választ, hogy az ifjú nemzedék és az ifjú tanítók számára milyen értékminőséget, eszményt jelenít meg a tanító alakja. Mindenik szövegben a példaadó, a felnövekvő nemzedék sorsát egyengető és főképp az önfeláldozó, tudását a nép szolgálatába állító s a hátrahagyott emlékek által halhatatlanná váló hős alakja formálódik meg.

A véndiákok is szót kapnak az emlékezésben, kik tanítójuktól tanult verseket szavalják el. Ezek valamelyikét É.J. munkájának tulajdonítják. Mindegyik versben dominál a megszólítás, amit a néphez intéz a szerző, mégpedig a falu jelenlegi társadalmának. Ezek a kérdések és felszólítások az idős nemzedék elmondásában újra osztják a szerepeket. A jelenleg munkaképes társadalmat, és azon tisztséget betöltő személyeket szólít meg, kiknek vállalniuk kell az apostoli, a mózesi, a szolgaként való vezetés szerepét. A dal, az ének motívuma mindkét versben végigvonul. A dal

³⁹ Bóné Ilona megemlékező szövege (kéziratban). Az 1998-as emlékűnnepélyen hangzott el.

értékként, életmódként jelenik meg. A dalolás által marad életerőssé a közösség. Így a dal annak munkának, annak a tevékenységnek a jelképévé lesz, amire a tanító életét tette fel. Az erőteljes felszólításban és megszólításban a tanító kérdő és biztató hangja elevenedik meg a vendiákok szájában. *Száraz ágon hallgató ajakkal, meddig ültök csüggedő madarak? Nincs talán még elfeledve a dal, melyre egykor tanítottalak... legyen a dal fájdalmas, vagy derűs, fiaim, csak énekeljete!*⁴⁰

Ez a nemzedék az, ki magába hordozz a tanítójától kapott eszmét. Ők azok kik a mítoszt valóságként élték meg. A közösségi, az „ösi” tudás birtokosai, a beavatottak. A mítosz továbbéltetését az ünnepély alkalmával a fiatalokra, a tettere kész nemzedékre ruházzák át. Azzal hogy megszólítanak és figyelmeztetnek főképp a tanító által képviselt értékek és tevékenységek felvállalására, továbbvitelére ösztönöznek. A kontinuitás, az átadási, átörökítési formák figyelhetők meg ebben az esetben. Megtörténik a életpálya és az általa forgalmazott eszmék hordozóközegének és közlésmódjának megváltozása, megsokszorozódása az emlékünnepek által. A kommunikatív emlékezés azon kortársak között működik, kik személy tapasztalói voltak a már kulturális emlékezetté vált eseménynek. „A múlt itt szimbolikus alakzatokká alvad, ezekben kapaszkodik az emlékezés.”⁴¹ Ezért történik az, hogy az elsőnek megrendezett megemlékezésen is inkább döntő hangsúlyt az élettörténetből kiemelt és átértékelt metaforizált eszmék kapnak. „...Csak az emlékezetes, és nem a tényleges történelem számít.”⁴² Ez a későbbi szűkebb körű megemlékezéseken még inkább érezhető, mikor halottak napján és tanítók napján iskolások mennek ki a temetőbe, s verseket mondanak a sírnál. Ezen versek mindegyike azt az eszmét ragadja meg, amit É.J. életpályájából ragadnak ki. A megragadok gondolatok a következők: a gyerekekben vetett hit, a nép boldogításának élő, önfeláldozó tanító, a nép érdekeit figyelemmeltartó vezető, a „lámpás”. Így válik kulturális emlékezetté a tanító életpályája ,tevékenysége és az általa képviselt értékek. „A kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá, s így mítosszá alakítja.”⁴³ Innen magyarázható az, hogy az a nemzedék, ki a szervezett megemlékezések által ismeri É J emlékét az ideológiát, az eszményt, a példaképet látja benne. Visszatérve arra a kérdésre, hogy a fiatal nemzedék (tizen-, huszonévesek) mit ragad meg a É J élettörténetéből, arra a következtetésre jutottam, hogy bennük az az eszmény

⁴⁰ Szilágyi Zsuzsánna 1923.

⁴¹ Jan Assmann 2004. 53.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

körvonalazódik a tanítóról, mit ezen ünnepélyek kiemelnek, megragadnak, érdeemesnek tartanak a követésre, az ideologizálásra. Bennük már a tényleges tanítómítosz él tovább.

Az idő lényegesen meghatározza a mítosz életét és médiumát. Orális közegben - a vendiákok elbeszélésében - a kedves tanító emléke a kommunizmus kemény éveiben is továbbélt. A rendszerváltás után már az iskola is felvállalja egykori tanítója emlékének és sírjának gondozását. Tanárok és diákok tanítók napján a temetőbe mennek ki, és megemlékezést tartanak. Az egész falut megmozgató nagyméretű eseményre azonban jóval később kerül sor. A politikai viharok ekkorára már lecsitultak, s alkalmas és szükséges időnek mutatkozott a tanító személyének és korának tudatos mitizálása valamint rituális közegbe való emelésére. A közösség és az egyén a rendszerváltozással bekövetkezett trauma és ellehetetlenedés után ekkorra nagyjából újraszervezte és stabilizálta életét. Szükségesnek mutatkozott egy biztos pont, egy dicső kor egy követésre alkalmas személy keresése a múltból, amely ismerete és emlékének kultiválása a jövőre nézve is biztonságot stabilitást nyújt.

A tanító emléke tehát a kommunikatív és a kulturális emlékezet formájában is forgalmazódik. A „dicső kor” emlékét és hősét kommunikatív emlékezet formájában a tanító diákjai őrzik és adják tovább. Az emlékünnepelely által rítusként és kulturális emlékezetként forgalmazódik a tanító életútja. A hős emlékének őrzését ebben a formában az intézmények (egyház, és az iskola) vállalják fel.

Miért nevezhető mítosznak É.J. közösségi emléke

Talán merésznek tűnik, ahogy az előbbieken több helyen mítoszként nevezem meg a közösség által kultivált tanítóképet és emléket. Ennek ellenére úgy gondolom, a mítosz igen sok vonását fellelhetjük benne. Reális, valós személyt mutat be és valós eseményt dolgoz fel a tanító emlékét megfogalmazó narratívák közösségi céljuknak megfelelően. A közösség számára döntő fontosságú eseményt és szereplőt mutat be, normatív és modelláló funkcióval. A hős, már nem maga a reális személy, hanem az erények és a felállított értékrendek „megtestesítője”. Jelentős az irrealisztikus kép, ami főképp a tökéletes jellemábrázolásban, és a lehetetlenséget is megvalósító, konfliktusokat elkerülő tevékenységben mutatkozik meg. A dinamikus építkezés, kulturális csoportok és programok mind É.J. tevékenységének tulajdoníthatnak. Az emlékekben alakja monumentálisan emelkedik ki a közösségből. Nem is kapnak az emlékekben helyet individuumok családtagjain kívül, csak hálás, hívásaira fogékony

férfiközösség, és a fenytéseket öntudattal, bűnbánattal elszenvető gyerekek jelennek meg körülötte. Vezér, vezető de az emlékekben megrajzolva mégis a nép kedveltje, népszerű, szeretetteljes. A tanító mítosza a közösség identitását mondja el, magyarázva tevékenységüket, sajátos életmódjukat, teljes identitásukat. Intézmények eredetét, és funkcióját mondja el. A tanító személye misztikus közegbe emelkedik, élesen ellentétbe helyeződve minden negatívummal. Nem csak spontán szövegfoszlányokban fogalmazódik meg, hanem rítus formájában is feldolgozott (emlékünnepek a sírnál), kész, megkomponált szövegtörzsekben is megfogalmazódik (emlékszó, versek, énekszámok), valamint az ereklye médiumában is jelen van (dalárdakép). A tanító mítosz gondolkodásmód a tanítványai számára, a tanítók számára pedig mágikus vezető. A közösség életében és felfogásában funkcionális szereppel bír, amit a következő alcím alatt tárgyalok részletesebben.

A mítosz funkciói

Az előbbieken kiemelt tanítóképek és az általa képviselt eszmék forgalmazása különféle funkciót tölt be. Nem önmagáért, nem önmagában létezik. Egy közösség, egy társadalmi réteg forgalmazza és élteti. Így a közösség életében, világlátásában, magáról való tudásában releváns szerepet tölt be.

„A rítusok és a mítoszok a valóság értelmezését írják körül. Gondos betartásuk, megőrzésük és továbbadásuk tartja lendületben a világot – és életben a csoport identitását.”⁴⁴ Ebben az értelmezésben É.J. mítoszának közösségi identitást formáló funkciója van. Ez a funkció a kulturális emlékezet dimenziójában kap nagyobb hangsúlyt. Az ünnepség a teljes közösséget megmozgatja. Képviselteti magát majd mindegyik intézmény, és a különböző korosztályok. Mindenki megtalálja a maga szerepét a rítuson belül, és így a közösségben is. Az elhangzó szövegek és események, a szervezés mindeneleme mögött céltudatosság, egy elképzelés, egy eszme áll. Ennek a tudatában értelmeződik a közösség identitása. És valóban mozgósítja s a közösséget. Megszólít, feladatokat oszt le, felelősségvállalásra ösztönöz, de mindig az adott kor, állapot függvényében. Dinamikus, alkalmazkodik a kor ideológiájához, a közösség aktuális kérdéseire, helyzetéhez.

⁴⁴ Uo. 57.

A mítosz szocializációs funkciója a megemlékezéseken a fiatal nemzedék aktív részvételében valósul meg. A mítosz által megismeri faluja történetét, és találkozik azokkal a fogalmakkal, értékrendszerrel, amit a közösség képvisel, magáénak tart. Így válik beavatottá és ez által a közösség létjogosult tagjává.

A tárgyalt tanítóképnek feltételezésem szerint a normatív jellege a legerőteljesebb. Ez a funkció főképp az egykori tanítványok nosztalgikus emlékezéseikben nyilvánul meg. A gyűjtő kérdéseire adott válaszok majd mindegyikében a tanító alakja és a felidézett múlt a jelen függvényében, sokszor ellentétként fogalmazódik meg. A mítosz minősíti és bírálja a jelen kor eseményeit.

*Rendet tartottak, és jó' tették, mer' embert neveltek az akkori korosztályból. Én nem akarom lebecsülni a mostani pedagógusokat, de széles látókörű embert nevelt az enyedi kollégium, úgy zeneileg, úgy társadalmilag, hogy be tudott illeszkedni a faluba, meg tudta szervezni az énekkart. Hát az iskolába 3, 4 szólamra énekeltünk mindig, ami most szinte lehetetlen.*⁴⁵

*Miko' valami kulturális ünnepség van akko' szoktuk mondani, hogy bizony ezt Éltető nem így csinálta volna, ezt bizony Éltető másképp csinálta volna.*⁴⁶

*Műveltségre tanították a falut. Szerepeket tanítottak. Műveltebbek voltak akko' a fiatalok, mint most*⁴⁷
*Akkor emlegetjük, mikor látjuk, hogy a templomba alig jönnek a gyermekik. Annak idején, mikor Éltető volt az igazgató, az iskolába gyűltünk össze, és onnan mentünk a templomba*⁴⁸.

*Nekem azé' tetszett, me' mindenki ott vót a templomba. Fegyelem volt. De tudod, hogy hiányzik, hogy valaki összetartsa a fiatalságot, foglalkozzon velük?*⁴⁹

A mítosz normatív jellegében a modelláló funkció igazolódik. A tanítókép a minta, a modell. Minden vallomás ezt körvonalazza, de explicit módon két pedagógus szájában fogalmazódik meg.

*Mikor ide kerültem, az itteni tanítók, tanárok sokat emlegették. Tőlük hallottam először róla. Mintapedagógusként tartották számon.*⁵⁰

*Emléke öröké élni fog a sámsoni ember szívében, példája pedig előttünk jár. Váci Mihály szavaival élve: "Ilyen kívántam lenni én is, ott a homokba szúrt nyárfa – a tanító, ki fénybe tör, ragyogó hit a lombja – irány azoknak, jel és biztató, kik jönnek barázdába botladozva."*⁵¹

Hogy mi teszi szükségessé Sámsonban a tanítómítosz forgalmazását és továbbélését abban látom, hogy tartalmazza azokat az eszményeket, melyeket a közösség

⁴⁵ Szilágyi Ferenc 1925.

⁴⁶ U. ő.

⁴⁷ Kiss F. Irma 1939.

⁴⁸ Varró Piroska 1929.

⁴⁹ Szilágyi Zsuzsánna 1923.

⁵⁰ Korsós Mária 1953

⁵¹ Bóné Ilona megemlékező szövege, ami az 1998-as megemlékezésen hangzott el.(kéziratban)

értékként fogad el, és követni kíván.⁵² Ezek az Isten – nemzet – hazaszeretet, áldozatkész szolgálat és tudás, szellemi és társadalmi nyitottság, erkölcs és emberismeret. Ezen eszmék a mai posztmodern korban átértékelődnek, gyakran megkérdőjeleződnek. Ezért válik szükségessé É.J. mítoszának forgalmazása és továbbörökítése, hogy krízishelyzetben és az „eltántorodáskor” figyelmeztetésül és bizonyságul szolgáljon.

⁵² Keszeg Vilmos álláspontja alapján - “Egy reális, történelmi, kulturális, vagy fiktív személyiség köré szerveződnek mindazok az események, normák, amelyet a csoport a maga életében érvényesíteni kíván.” 1991/31. 5.

Könyvészet

Hankiss Elemér: Szent Györgyök és sárkányok. Adalékok a mindennapi tudatban létrejövő agresszív mítoszok természetrajzához. In. Frank T. – Hoppál Mihály (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I. Bp. 1980.

Jakab Zoltán: Történeti személyek a tegnaptól – mítoszok a mából. In. Frank T. – Hoppál Mihály (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I. Bp. 1980. 219-229.

Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Atlantisz könyvkiadó. Bp. 1999.

Keszeg Vilmos: Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje. Helikon. 1991/31. 4-5.

Keszeg Vilmos: XX. századi néptanítók élettörténete. (kiadás előtt)

Ozsváth Imola: „Az akkori tanítók (...) a mostanihoz képest hősies munkát végeztek”. Egy udvarhelyszéki értelmiségi élettörténetének vizsgálata. (kiadás előtt)

Pethő László: A néptanító alakja az irodalomban és más műalkotásban. In. Mohay Tamás (szerk.): Közelítések Bp. 215-226.

T. Kiss Tamás: a népművelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Bp. 2000.